

А. П. Гусак

аспірант Волинського національного університету
імені Лесі Українки (м. Луцьк)

УДК 343.915

НАПРЯМКИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗЛОЧИНЦІВ, ЩО ЗАСУДЖЕНІ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ, В УМОВАХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті представлено результати теоретичних та емпіричних досліджень в галузі ресоціалізації неповнолітніх злочинців у виховних колоніях. Звернено увагу на основні напрямки ресоціалізації неповнолітніх злочинців у таких установах.

В статье представлено результаты теоретических и эмпирических исследований в области ресоциализации несовершеннолетних преступников в воспитательных колониях. Обращается внимание на основные направления ресоциализации несовершеннолетних преступников в таких институтах.

The results of theoretical and empirical researches resocialization of juvenile offenders in educate colonies are presented in the article. Attention is on the resocialization of the main directions of juvenile offenders in such facilities.

Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників є одним із основних завдань діяльності виховних колоній в Україні. Проблема набуває гостроти за умов збільшення кількості злочинів, вчинених неповнолітніми, та нездатністю виховних закладів достатньо ефективно розв'язати питання повернення підлітка до умов сучасного життя. “При вдосконаленні норм кримінально-виконавчого права потрібна не просто їх “гуманізація” або “поширення”, — відзначає М. П. Стурова, — а створення ефективної системи виправлення” [1, с. 123]. Адже чим більшою мірою в умовах виконання кримінального покарання життя та діяльність осуджених наближається до умов нормального людського співжиття, тим більше реальним стає досягнення мети кримінального покарання — виправлення засуджених, повернення в суспільство осіб, які не скоюють злочинів не через страх перед покаранням, а через відповідні життєві установки та позиції.

Однак соціально-виховний процес у виправних установах проходить в умовах повної або часткової ізоляції засуджених від суспільства, що визначає його специфіку. Причому слід зазначити, що, ізоляція, як профілактичний засіб, досить суперечлива. З одного боку, вона дозволяє “вирвати” правопорушника зі звичного для нього середовища, оточення, впливу окремих осіб або груп на його злочинну поведінку та діяльність, з іншого — веде до “обриву” корисних зв'язків із батьками, родичами, сім'єю, “поміщає” його в середовище, характерне специфічною субкультурою, кримінальними традиціями, асоціальними нормами, цінностями та звичаями” [2, с. 217]. Означена ситуація ускладнюється соціально-психологічним ефектом позбавлення волі.

Метою даної публікації є теоретико-емпіричний аналіз напрямків ресоціалізації неповнолітніх злочинців, що засуджені за насильницькі злочини, в умовах позбавлення волі. Розв'язуються завдання виділення та характеристики основних напрямків ресоціалізації неповнолітніх злочинців, що засуджені за насильницькі злочини, за умов їх теоретичного аналізу, експериментального дослідження, цілісного узагальнення.

Вважається, що одним із перших проблемами культурної дезадаптації особистості, як причиною злочинності почав займатися американський учений Т. Селлін [3]. Аналізуючи конфлікт між культурними цінностями і можливостями їх отримання, він розглянув як криміногенний чинник конфлікт між культурними цінностями різних співтовариств. На основі цієї теорії американський соціолог А. Коен в 1955 р. розробив

© Гусак А.П., 2009.

концепцію субкультури в масштабі соціальних груп і ціннісних особливостей різних кримінальних об'єднань. Під "кримінальною субкультурою" в концепції А. Коена розумілася система цінностей кримінальних об'єднань [4].

С. Ю. Лукашевич зазначає, що "теорія субкультури спирається на те, що особа ізольовано розвивається в соціально-психологічному плані в групі, яка має стійку систему антисупільних настанов, цінностей і норм, не сприймаючи (або сприймаючи в перевернутому вигляді) систему цінностей і норм культури і суспільства в цілому" [5, с. 122]. В цих об'єднаннях формуються і діють так звані мінікультурні регулятори та норми поведінки (погляди, традиції, звичаї, права і обов'язки, стереотипи поведінки, система заохочень і стягнень, міри покарання для порушників і таке інше).

М. І. Єнікеев з означеного приводу висловлює дещо іншу точку зору. Зокрема, він зазначає: "Покарання — негативна санкція, що виникає як наслідок допущеної індивідом або соціальною групою провини, правого порушення, та полягає в пониженні соціального статусу" [6, с. 477]. На думку дослідника, саме це і провокує природне прагнення неповнолітнього до відновлення своєї самоцінності та соціальної значущості. Це можливо, як правило, в асоціальних групах, де індивід знаходить необхідні засоби самоствердження. Як стверджує М. Р. Оганесян, для підлітка така ситуація практично фатальна. Не випадково 80 % (за іншими даними 3/5) рецидивістів почали свій шлях в злочинний світ ще на шкільній лаві [7, с. 85].

"Тюремна культура" спотворює ціннісно-нормативний комплекс, прийнятий в загальній культурі. Саме тому потрібне спеціальне втручання з метою повернення особистості в "рідний" ціннісно-нормативний світ, інакше така людина стає рецидивістом і йде від суспільства і його культури назавжди [8]. Враховуючи означене, ми вважаємо, що значне місце у пенітенціарній ресоціалізації неповнолітніх засуджених та подальшій профілактиці насильницької злочинності неповнолітніх, яка має переважно груповий характер, повинен зайняти такий напрямок як нейтралізація негативного впливу субкультурної соціалізації. Для цього необхідний пошук нових організованих форм роботи і поліпшення вже існуючих. Тобто, для подолання небезпечних тенденцій масової криміналізації населення потрібна не тільки діяльна соціалізація людей, але й їх інкультурація — введення людини в систему прийнятих в суспільстві культурних норм соціального співжиття. Адже саме ігнорування соціокультурних норм, прийнятих в суспільстві, приводить людину не тільки до відчуження, але і до пошуку співтовариства, середовища, де б він міг себе ідентифікувати, навіть якщо вони пропагують асоціальні норми.

Зазначимо, що проблема соціокультурних основ ресоціалізації злочинців як об'єкта дослідження кримінології не нова (Ю. М. Антонян, І. Б. Бойко, В. А. Верещагин, А. І. Гуров, С. М. Іншаков, О. М. Костенко, С. Ю. Лукашевич, А. І. Мокрецов, В. Ф. Пирожков, А. І. Ушатіков, Г. Й. Шнайдер, А. О. Яровий та ін.). Однак у нових соціально-економічних і етично-духовних умовах виникає гостра необхідність особливої уваги кримінології до вивчення соціокультурних аспектів (як чинників, так і засобів попередження) злочинності, зокрема, серед молодого покоління. Адже такого масштабу розповсюдження елементів кримінальної субкультури на вітчизняному культурному просторі, глибини проникнення в соціум, посилення впливу на багато сторін життя та діяльності громадян, Україна не знала протягом всієї історії своєї багатовікової культури. Все це і обумовило нові вимоги до організації виконання покарання та утримання осіб, позбавлених волі, необхідність виявлення соціокультурних проблем злочинної поведінки, особливостей соціокультурного середовища в місцях позбавлення волі та обґрунтування напрямків та умов соціокультурної ресоціалізації неповнолітніх злочинців.

З метою вивчення особливостей ситуації перебування неповнолітніх засуджених в умовах позбавлення волі нами було проведено спеціальне кримінологічне дослідження. Анкетуванням було охоплено 122 засуджених неповнолітніх та 47 працівників Ковельської та Дубнівської виховних колоній.

Щодо загальних соціально-демографічних даних нами встановлено, що процес ресоціалізації в'язнів у колонії здійснюється фахівцями, стаж роботи яких складає до 5 років 32 %, до 10-43 %. Це дає підстави стверджувати, що виховна колонія має достатній рівень кадрового забезпечення і здатна працювати в оптимальному кадровому режимі.

В'язні в установі відбування покарань перебувають: до 1 року - 13 %; до 3 років — 60 %; до 5 років — 26 %. Числові значення вказують на достатньо тривалі терміни ув'язнення, за яких злочинець виходить за межі підліткового віку. Робота щодо виправлення ув'язнених має безперечно враховувати термін покарання, який визначає

тривалість пенітенціарної ресоціалізації, її зміст і особливості.

Важливими є дослідження, безпосередньо пов'язані з процесом відбування покарання та організації ресоціалізаційної роботи:

Слід констатувати, що як в'язні, так і працівники установ недостатньо чітко усвідомлюють основну мету функціонування виховних колоній. Так, лише 49 % в'язнів та 73 % працівників відповідно, найважливішою складовою мети покарання вважають виправлення.

Велика кількість працівників ВК (64 %) та значна частина в'язнів (37 %) стверджують про можливість виправлення у місцях позбавлення волі. Проте слід врахувати і той факт, що 34 % засудженим було важко відповісти, а 17 % ув'язнених категорично заперечують таку можливість.

68 % засуджених вважають, що результат виправлення залежить від особистості самого засудженого. Натомість працівники виховних колоній у меншій мірі (36 %) схиляються до цього варіанту. Водночас, на нашу думку, надзвичайно низьким є потенціал особистісного авторитету працівників ВК, як ними самими (лише 26 %), так і засудженими (17 %). Це може свідчити про необхідність підвищення як професійної, так і морально-етичної підготовленості особового складу. Ще нижчий показник оцінки місця соціально-виховної роботи у ресоціалізаційному процесі ВК: Лише 11 % засуджених та 17 % працівників установи схильні вважати соціально-виховну діяльність у виправній колонії ефективною. Такі дані вимагають вдосконалення змісту та форм цього напрямку роботи. Ми не заперечуємо значення особистісної позиції засудженого в успішності його ресоціалізації, однак переконані, якби це залежало лише від нього, то не було б потреби у виправних установах взагалі.

Засуджені виділяють кілька основних чинників, які сприяють їх поверненню до нормального життя: наявність стійких соціально-корисних зв'язків — 32 %; зміна в моралі та світогляді особистості — 27 %; вирішення питань житла, працевлаштування — 24 %. Тобто, можна спостерігати більш-менш однорідний розподіл чинників впливу на засуджених. В оцінці працівників ВК така розбіжність є значнішою: наявність стійких соціально-корисних зв'язків — 36 % та зміна в моралі та світогляді особистості — 28 %. Ці дані чітко вказують на такий чинник як “зміна в моралі та світогляді особистості” засудженого, який, на наш погляд, недостатньо врегульовано у ВК. Це, в свою чергу, викликає стійке закріплення в особистості засудженого традицій та звичаїв кримінальної субкультури, адже альтернатива не пропонується.

Серед напрямків соціально-виховної роботи найважливішими засуджені вважають: моральне виховання — 39 %; правове виховання — 18 %; трудове виховання — 12 %. Водночас працівники ВК виділили трудове і моральне виховання у 49 % випадків; моральне виховання — 13 %; правове і моральне виховання — 13 %. Отже, і засуджені, і працівники виховних колоній виділяють найважливішим напрямком соціально-виховної роботи моральне виховання. Це, на нашу думку, є підтвердженням висунутого вище положення щодо чинників, які потребують особливої уваги та удосконалення.

На думку засуджених, виправлення в установі досягається ними лише у 33 %. 76 % працівників ВК вважають, що у закладі, де вони працюють, можливе виправлення лише 20-25 % засуджених. Тобто загалом і ті, і інші оцінюють ресоціалізаційний потенціал ВК досить низько і лише як частину загальної переорієнтації особистості.

Лише половина працівників виховної колонії (47 %) стверджують, що ресоціалізація є ефективною в місцях позбавлення волі як система підготовки до життя на волі. Водночас, лише 32 % засуджених вважають, що вони можуть бути успішно підготовленими до життя після відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

Працівники ВК вважають, що у попередженні рецидивної злочинності осіб, звільнених з місць позбавлення волі, відіграє більше значення пенітенціарна ресоціалізація — 57 %, постпенітенціарна — 38 %. Лише 2,1 % — говорять про важливість як пенітенціарної, так і постпенітенціарної ресоціалізації. Це свідчить про нерозуміння наступності та цілісності цих складових ресоціалізаційного процесу.

Щодо ресоціалізації осіб у місцях позбавлення волі, на думку працівників ВК, варто покращити: інформаційну обізнаність засуджених до життя на волі — 36 %; практичне вирішення актуальних трудових та побутових питань засуджених — 25 % та професійно-технічне навчання засуджених — 25 %. Водночас, на думку ув'язнених, це повинно стосуватися покращення зв'язку між установами та спеціалізованими органами спеціалізованого супроводу — 31 % та практичного вирішення актуальних трудових та побутових питань засуджених — 37 %. Тобто, як бачимо, засуджені займають пасивну

позицію, що в подальшому приводить до переконання: “Я не винен, тому що мене не забезпечили, мені не дали, мене не підтримали”. У зв’язку з цим потребує уваги переорієнтація особистісної позиції засуджених на більш активну.

Основними причинами скоєння злочинів, на думку в’язнів, є такі: погане товариство — 49 %, випадковість — 17 % та життєва скрута — 18 %. Очевидним є вплив на злочинну поведінку підлітка соціального чинника у вигляді асоціального товариства. Це проблема не може ефективно розв’язуватися у ВК, оскільки товариство, з яким спілкується та живе неповнолітній злочинець не є кращим.

Ще один момент, на який слід звернути увагу при вивченні питань ресоціалізації в умовах позбавлення волі, це рівень загальної культури неповнолітніх. Як відомо, рівень культури кожного суспільства залежить від його членів. А кількість звільнених з місць позбавлення волі у нашій країні, як свідчить статистика, становить немалу частку населення. Так, протягом 2006 р. лише зі спеціальних виховних установ було звільнено 2 234 особи. Загалом, кількість неповнолітніх звільнених кожного року варіює від 1 300 до 2 500 осіб. Водночас, коли у неповнолітнього не сформований інтерес до культури, мистецтва, пізнання світу, творіння прекрасного тощо, він буде прагнути отримати примітивні задоволення, засоби для яких знаходяться за допомогою делінквентної поведінки [9]. Певним чином таку ситуацію загострює та поглиблює кримінальна субкультура, процвітаюча в зонах ізоляції правопорушників, яка нерідко дуже міцно до злочинного середовища прив’язує тих, що іноді оступилися випадково [10]. Вона виступає як один із найбільш серйозних чинників, які ускладнюють реадaptaцію, адже неформальне соціальне оточення розглядається як особливе джерело дії на систему поглядів, ціннісних орієнтацій і стереотипів поведінки, особливо підлітків. Тому рівень культури даної категорії населення потрібно піднімати заходами, що сприятимуть формуванню соціокультурних навичок, зокрема у ході ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, які готуються до виходу на волю.

Зауважимо, що ще однією проблемою неповнолітніх після звільнення нами було визначено несформованість інтересів і невизначеність пріоритетів особистості неповнолітнього. Це може бути фоном для протиправної поведінки. Якщо неповнолітній не бачить перспектив щодо власного розвитку, він орієнтується на задоволення швидкоплинних потреб.

Результати опитування показали також, що неповнолітні, котрі мають повертатися на волю після відбуття покарання, не володіють достатнім рівнем культури, а в деяких випадках навіть мінімальним, досить часто не можуть проявити елементарних навичок етикету, що повинні бути властиві кожній людині, виражають байдужість до мистецтва і надають перевагу примітивним задоволенням свої інтересів та потреб. Тобто, ми можемо констатувати, що хоча й соціалізація неповнолітніх злочинців відбувається, тобто вони засвоюють певний соціальний досвід, однак, процес інкультурації знаходиться на досить низькому рівні. Це дозволяє припустити, що в ході пенітенціарної ресоціалізації неповнолітніх недостатньо враховуються соціокультурні чинники формування особистості.

Тому у ході ресоціалізації неповнолітніх, велику увагу слід приділити саме формуванню у неповнолітніх соціальних та культурних навичок поведінки, які є прийнятими у суспільстві і сприятимуть подальшому налагодженню соціальних відносин, формуванню культури поведінки, інтересу до мистецтва, пізнання світу. І, як результат, у неповнолітніх формуватиметься спосіб життя, у якому домінуватимуть не примітивні задоволення, які спонукають до делінквентної поведінки, а позитивні людські цінності, що стануть провідними у житті неповнолітнього та визначатимуть його пріоритети.

Враховуючи виявлені труднощі соціокультурної обізнаності неповнолітніх засуджених та усвідомлюючи необхідність побудови пенітенціарного ресоціалізаційного процесу таким чином, щоб він попереджував негативні впливи кримінальної субкультури, нами було визначено соціокультурний напрям ресоціалізаційної роботи з засудженими неповнолітніми як пріоритетний. Саме в його рамках розроблялися відповідні рекомендації та вносилися відповідні зміни до законодавства.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє узагальнити основні напрямки ресоціалізації неповнолітніх злочинців у виховних колоніях: створення соціально-ціннісного середовища відмінного від кримінальної субкультури; зменшення впливу кримінального середовища в умовах ВК на особистість засудженого неповнолітнього та забезпечення соціокультурної спрямованості ресоціалізаційної роботи; системність та наступність ресоціалізаційного впливу на виправлення поведінки підлітка; спрямованість ресоціалізаційної роботи на соціальну адаптацію підлітків, що звільнилися з місць

позбавлення волі; посилення фахової майстерності працівників установ тощо.

Список використаних джерел

1. Стурова М. П. Педагогика социальной реабилитации осужденных: поиски и находки / М. П. Стурова // Наказание : законность, справедливость, гуманизм : матер. науч.-практ. конфер. — Рязань : РВШ МВД РФ, 1994.
2. Сочивко Д. В. Пенитенциарная антропология. Опыт систематизации психолого-педагогической теории и практики в местах лишения свободы / Д. В. Сочивко, В. М. Литвишков. — М., 2006. — 320 с.
3. Sellin T. Culture Conflict and Crime / T. Sellin. — N.Y., 1938.
4. Cohen A. Delinquent Boys, The Culture of the Gang Glencoe / A. Cohen. — N.Y., 1955.
5. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лукашевич Сергій Юрійович. — Х., 2001. — 200 с.
6. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии : учебник для вузов / Е. М. Еникеев. — М. : Юрид. лит., 1997. — 631 с.
7. Оганесян М. Р. Феномен “запятнанной репутации” у несовершеннолетних / М. Р. Оганесян / СоцИс. — 1992. — № 8.
8. Словарь криминологических и статистических терминов [составители Кальман А. Г., Христинич Й. А.]. — Х. : ИИПП АПРН Украины ; Изд-во “Гимназия”, 2001. — 46 с.
9. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / А. И. Долгова. — М. : Юрид. лит., 1981. — 159 с.
10. Панасик М. Б. Соціальна робота з молодими правопорушниками та засудженими в Україні : реалії та перспективи / М. Б. Панасик // Соціальна політика і соціальна робота в Україні. — К., 1992. — С. 99-201.

Надійшла до редакції 11.07.2009
Рекомендована до друку 01.12.2009

